

JONATHAN SAFRAN FOER

DE
LIEFDE
VAN
EEN
KIND

EN
DE
WEG
NAAR
HET
LIEFDE

VERTAALD DOOR OTTO BIERSMA
EN ONNO VOORHOEVE

AMBO | MANTEAU

Inhoud

Verhalen vertellen	9
Alles of niets of iets anders	27
Woorden / Betekenis	51
Verstoppen / Zoeken	89
Invloed / Verbijstering	129
Plakjes paradijs / Bakken met stront	163
Ja, ik wil	215
Verhalen vertellen	257
Dankwoord	281
Noten	283
Register	327

VERHALEN VERTELLEN

Amerikanen beperken zich bij hun voedselkeuze tot minder dan 0,25% van het totale voedselaanbod van onze planeet.

De vruchten van de stamboom

Toen ik klein was, logeerde ik in het weekend vaak bij mijn oma. Bij aankomst op vrijdagavond tilde ze me op voor een van haar verstikkende omhelzingen. En op zondagmiddag, bij vertrek, werd ik weer opgetild. Pas jaren later besepte ik dat ze mijn gewicht controleerde.

Mijn oma overleefde de Tweede Wereldoorlog blootsvoets, ze doorzocht het afval van anderen op zoek naar iets eetbaars: rotte aardappelen, restjes vlees, vel en de flardjes die aan botten en pitten waren blijven zitten. En dus maakte het haar niet uit of ik buiten de lijntjes kleurde, als ik de kortingsbonnen maar netjes uitknipte. En hotelbuffetten: terwijl anderen gouden kalveren op hun ontbijtbord oprichtten, smeerde zij de ene na de andere boterham die ze in servetjes inpakte en in haar tas stopte als middageten. Van mijn oma leerde ik dat één theezakje voldoende is voor alle kopjes thee die je inschenkt en dat alles aan een appel eetbaar is.

Het was geen kwestie van geld. (De meeste kortingsbonnen die ik uitknipte, waren voor etenswaren die ze nooit zou kopen.)

Het ging haar niet om gezond eten. (Ze smeekte me om cola te drinken.)

Mijn oma dekte nooit voor zichzelf bij maaltijden met de familie. Zelfs als er niets meer te doen was – geen soepkommen die

een schepje extra moesten krijgen, geen pannen waarin geroerd moest worden of ovens die gecontroleerd moesten worden – bleef ze in de keuken, als een waakzame wachter (of gevangene) in een toren. Voor zover ik kon nagaan kreeg ze tijdens het bereiden voldoende voedingsstoffen binnen zodat ze niet behoefde mee te eten.

In de bossen van Midden-Europa at ze om te overleven tot zich een volgende gelegenheid voordeed om te eten om te overleven. Vijftig jaar later, in Amerika, aten we wat we lekker vonden. Onze keukenkastjes stonden vol etenswaren die in een opwelling waren gekocht, te dure lekkernijen, voedsel dat we niet nodig hadden. En als de uiterste verkoopdatum verstreken was, gooiden we het weg zonder eraan te ruiken. Eten was iets vanzelfsprekends. Mijn oma maakte dat leven voor ons mogelijk. Maar zelf kon ze zich niet losmaken van de radeloosheid uit haar verleden.

Tijdens onze jeugd dachten mijn broers en ik dat onze oma de beste kok ter wereld was. We zeiden het ook letterlijk als het eten op tafel kwam, we herhaalden het na de eerste hap en zeiden het nog een keer na afloop: ‘Jij bent de beste kok ter wereld.’ En toch waren we wereldwijd genoeg om te weten dat het repertoire van De Beste Kok Ter Wereld waarschijnlijk meer behelsde dan één gerecht (kip met worteltjes) en dat de meeste Beste Gerechten uit meer dan twee ingrediënten bestonden.

En waarom vroegen we niet door als ze ons vertelde dat donker voedsel per definitie gezonder was dan licht voedsel, of dat de meeste voedingsstoffen in de schil of korst zaten? (De belegde boterhammen bij de logeerpartijtjes bestonden uit overgebleven kapjes roggebread.) Ze leerde ons dat dieren groter dan jij heel goed voor je zijn, dat dieren kleiner dan jij goed voor je zijn, dat vissen (die geen dieren waren) prima voor je zijn, vervolgens tonijn (die geen vis was), en daarna groente, fruit, gebak, koekjes en frisdrank. Geen enkel soort eten was slecht voor je. Vet was gezond – alle vetten, altijd, ongeacht de hoeveelheid. Suikers waren heel gezond. Hoe dikker een kind, hoe gezonder – zeker als het

een jongen was. De lunch bestond niet uit één maaltijd, maar uit drie, te nuttigen om elf uur, half een en drie uur. Je had altijd trek.

Goed beschouwd wáren die kip en die worteltjes het verrukkelijkste wat ik ooit heb gegeten. Maar dat had weinig te maken met hoe ze waren klaargemaakt, of zelfs hoe ze smaakten. Haar eten was heerlijk omdat we geloofden dat het heerlijk was. Ons geloof in oma's kookkunst was waarschijnlijk dieper geworteld dan ons geloof in God. Haar culinaire vaardigheid behoorde tot het vaste familierpertoire, net als de verhalen over de sluwheid van mijn opa die ik nooit heb gekend of over de enige keer dat mijn ouders ruzie hadden. We klampten ons vast aan die verhalen, ze maakten ons tot wie we waren. We waren het gezin dat alleen weloverwogen een strijd aanging, bij problemen op ons verstand vertrouwde en dol was op het voedsel van onze grootmoeder.

Er was eens iemand die zo'n goed leven had dat er geen verhaal over te vertellen viel. Over mijn oma waren meer verhalen te vertellen dan over enig ander mens dat ik heb gekend – haar jonge jaren in een totaal andere wereld, dat ze het maar net overleefde, dat ze alles kwijt was, haar overtocht en nog meer verlies, de triomf en tragiek van haar aanpassing – en hoewel ik ooit zal proberen om ze mijn kinderen te vertellen, hebben we ze elkaar bijna nooit verteld. Net zomin als we haar bij een van de vele voor de hand liggende en toepasselijke namen noemden. We noemden haar De Beste Kok.

Misschien waren haar andere verhalen wel te moeilijk om te vertellen. Of misschien koos ze haar eigen verhaal, wilde ze bekend staan om haar zorg voor anderen en niet om haar overleven. Of misschien is haar zorg voor anderen wel een onderdeel van haar overleven: het verhaal van haar band met voedsel omvat alle andere verhalen die je over haar kunt vertellen. Voedsel is voor haar niet zomaar eten. Het is angst, waardigheid, dankbaarheid, wraak, vreugde, vernedering, geloof, geschiedenis, en, natuurlijk, liefde. Alsof het fruit dat ze ons altijd voorzette geplukt was van de verwoeste takken van onze stamboom.

Een nieuw begin

Toen ik hoorde dat ik vader zou worden, sloegen er onbekende oergevoelens toe. Ik maakte het huis aan kant, verving gloeilampen die al sinds jaar en dag kapot waren, lapte ramen en ordende paperassen. Ik liet mijn brillenglazen aanpassen, kocht tien paar witte sokken, monteerde een imperiaal op het dak van de auto en een 'hondennet' achterin, ging voor het eerst in vijf jaar voor een algehele controle naar de dokter... en besloot om een boek te schrijven over het eten van dieren.

De directe aanleiding voor de reis die tot dit boek zou leiden was het vaderschap, maar eigenlijk was ik al mijn hele leven aan het pakken geweest. Toen ik twee was, waren alle helden uit mijn bedverhaaltjes dieren. Toen ik vier was, hadden we gedurende de zomer de zorg voor de hond van een neefje. Ik schopte hem. Mijn vader maakte me duidelijk dat je geen dieren mocht schoppen. Toen ik zeven was, treurde ik om de dood van mijn goudvis. Ik kwam erachter dat mijn vader hem door de wc had gespoeld. Ik maakte mijn vader in andere – minder beschaafde – bewoordingen duidelijk dat je dieren niet door de wc mocht spoelen. Toen ik negen was, had ik een oppas die geen levende wezens pijn wilde doen. Zo zei ze het letterlijk toen ik haar vroeg waarom ze geen kip at zoals mijn oudere broer Frank en ik: 'Ik wil geen levende wezens pijn doen.'

'Pijn doen?' vroeg ik.

'Je weet toch dat kip van een kip komt?'

Frank wierp me een veelzeggende blik toe: *Vertrouwen papa en mama hun dierbare kroost toe aan zo'n dom mens?*

Ik weet niet of ze ons doelbewust wilde bekeren tot een vegetarische levenswijze – want ook al voelen mensen zich bij discussies over vlees al snel in een hoek gedreven, niet alle vegetariërs willen anderen bekeren – maar als tiener werd ze niet gehinderd door de terughoudendheid die zo vaak betracht wordt wanneer dit onderwerp aan de orde komt. Zonder gezwollen taal of dramatiek vertelde ze wat ze wist.

Mijn broer en ik keken elkaar aan, onze mond vol gekwelde kip, en hadden tegelijk een *waarom-heb-ik-daar-nooit-eerder-bij-stil-gestaan-en-had-niemand-me-dat-kunnen-vertellen?*-moment. Ik legde mijn vork neer. Frank at zijn bord leeg en zit terwijl ik deze woorden tik vermoedelijk een stuk kip te eten.

Ik begreep wat ze bedoelde, niet alleen omdat het zo volstrekt logisch en onweerlegbaar leek, maar omdat het verband met eten in het verlengde lag van alles wat mijn ouders me hadden geleerd. Je doet je familieleden geen pijn. Je doet vrienden of vreemden geen pijn. Zelfs een leren bankstel doe je geen pijn. Het feit dat ik dieren geen deel had laten uitmaken van die lijst maakte van hen niet de uitzondering die de regel bevestigde. Ik was gewoon een kind, zich niet bewust van bepaalde feiten des levens. Tot ik dat niet langer was. En op dat moment moest ik mijn leven veranderen.

Tot ook dat voornemen verwaterde. Mijn vegetarisme, dat ik in het begin zo vurig en star beled, duurde een paar jaar, verloor aan overtuiging en stierf een stille dood. Ik zocht nooit naar argumenten tegen de gedragscode van mijn oppas, ik zocht manieren om eronderuit te komen, hem te bagatelliseren en onder het tapijt te vegen. Over het algemeen berokkende ik anderen geen schade. Over het algemeen probeerde ik een fatsoenlijk leven te leiden. Over het algemeen was mijn geweten zuiver genoeg. Geef de kip eens door, ik verga van de honger.

Volgens Mark Twain was stoppen met roken een van de eenvoudigste dingen die een mens kon doen; hij deed het voortdurend. Ik voegde het vegetarisme toe aan de lijst met eenvoudige dingen. Op de middelbare school werd ik vaker vegetariër dan ik me kan heugen, meestal in een poging om mezelf in zekere zin een eigen identiteit te verschaffen in een wereld vol mensen wie dat schijnbaar moeiteloos afging. Ik wilde een slogan op de bumper van de Volvo van mijn moeder, een goede zaak om de ongemakkelijke schoolpauzes te vullen, een gelegenheid om dichters in de buurt van de borsten van activistische vrouwen te komen. (En ik bleef geloven dat het verkeerd was om dieren te kwellen.)

Wat niet inhield dat ik geen vlees at. Ik deed het alleen niet in het openbaar. In huiselijke kring was ik niet zo rechtlijnig. Heel wat maaltijden in die jaren begonnen met de vraag van mijn vader: 'Zijn er nog speciale voedingsvoorschriften waar ik vanavond rekening mee moet houden?'

Toen ik ging studeren, werd het eten van vlees een serieuzer aangelegenheid. Niet dat ik 'erin geloofde' – wat dat ook mocht betekenen – maar ik verdrong de dilemma's bewust uit mijn gedachten. Ik had toen nog niet het gevoel dat ik een 'eigen identiteit' moest hebben. En niemand uit mijn omgeving kende me als vegetariër, dus was er geen sprake van openlijke hypocrisie, of dat ik een eventuele ommezwaai moest verklaren. Wellicht werd mijn eigen vegetarisme ontmoedigd door de alomtegenwoordigheid ervan op de campus – je bent minder snel geneigd om geld te geven aan een straatmuzikant wiens koffer stampvol bankbiljetten zit.

Maar toen ik aan het eind van mijn tweede studiejaar filosofie als hoofdvak koos en begon met mijn eerste serieuze, pretentieuze *denken*, werd ik weer vegetariër. Het doelbewuste vergeten dat naar mijn idee noodzakelijk was om vlees te kunnen eten was te paradoxaal voor het intellectuele leven dat ik vorm probeerde te geven. Ik was van mening dat het leven zich kon en moest conformeren aan de beginselen van de logica. Je kunt je wel voorstellen hoe onuitstaanbaar ik daardoor werd.

Na mijn afstuderen begon ik weer vlees te eten – veel en in elke denkbare vorm – gedurende een periode van ongeveer twee jaar. Waarom? Omdat het zo lekker was. Omdat bij het vormen van gewoontes de verhalen die we onszelf en elkaar vertelden belangrijker waren dan de logica. En ik vertelde mezelf een vergoelijkend verhaal over mezelf.

Toen werd ik gestrikt voor een blind date met de vrouw die later mijn echtgenote zou worden. En een paar weken later praatten we over twee verrassende onderwerpen: het huwelijk en vegetarisme.

Haar voorgeschiedenis met vlees leek sterk op de mijne: er

waren dingen waar ze 's avonds in bed rotsvast in geloofde, en 's ochtends aan de ontbijttafel werden er andere keuzes gemaakt. Er was een knagende vrees (maar slechts af en toe en van korte duur) dat ze meedeed aan iets wat volstrekt verkeerd was, en de acceptatie dat de zaak verwarrend complex was en de mens nu eenmaal feilbaar. Net als ik voelde ze intuïtief dat er iets niet deugde, maar kennelijk was dat gevoel niet sterk genoeg.

Mensen trouwen om veel verschillende redenen, maar eentje die ons tot die stap aanzette, was het vooruitzicht dat we zo duidelijk een nieuw leven begonnen. De joodse rituelen en symboliek dragen sterk bij aan het gevoel dat je afstand neemt van het verleden – het bekendste voorbeeld is het breken van een glas aan het eind van de huwelijksceremonie. De dingen waren zoals ze waren, maar nu worden ze anders. Alles wordt beter. Wij worden beter.

Dat klinkt en voelt goed, maar hoe 'beter'? Ik kon talloze manieren bedenken om beter te gaan leven (ik zou vreemde talen kunnen leren, geduldiger kunnen zijn, harder kunnen werken), maar ik had al te veel van zulke beloften gedaan om ze nog langer te vertrouwen. Ik kon ook talloze manieren bedenken om 'ons' beter te laten leven, maar binnen een relatie is er maar een beperkt aantal wezenlijke dingen die je kunt veranderen. De waarheid is dat, zelfs op de momenten dat er van alles mogelijk lijkt, de mogelijkheden beperkt blijven.

Het eten van dieren, iets waarmee we allebei hadden geworsteld en wat we weer waren vergeten, leek in elk geval een begin. Daarin kwam zoveel samen, en er kon zoveel uit voortkomen. In dezelfde week dat we ons verloofden werden we vegetariër.

Onze bruiloft was natuurlijk niet vegetarisch, want we hielden onszelf voor dat dat alleen maar eerlijk was tegenover onze gasten, van wie een aantal van heel ver was gekomen om te kunnen delen in onze vreugde. (Vind je die logica maar moeilijk te volgen?) En op onze huwelijksreis aten we vis, maar we waren nu eenmaal in Japan, en als je in Japan bent... En terug in ons nieuwe

huis aten we af en toe hamburgers, kippensoep, gerookte zalm en tonijnsteak. Maar hooguit een enkel keertje. Alleen als we er zin in hadden.

En dat was dat, dacht ik. Ik dacht dat het zo prima geregeld was. Ik ging ervan uit dat we een eetpatroon van weloverwogen inconsequentie zouden blijven volgen. Waarom zou eten anders zijn dan al die andere ethische kwesties in ons leven? We waren eerlijke mensen die af en toe een leugentje vertelden, zorgzame vrienden die soms iets lomps deden. We waren vegetariërs die van tijd tot tijd vlees aten.

Ik kon er niet eens zeker van zijn dat mijn intuïtieve gevoelens meer waren dan sentimentele overblijfselen uit mijn jeugd, dat als ik diep zou graven, ik mezelf niet zou betrappen op onverschilligheid. Ik wist niet wat dieren wáren, of zelfs maar bij benadering hoe ze werden gefokt of gedood. Ik had er een ongemakkelijk gevoel bij, maar dat betekende niet dat iemand anders dat ook moest hebben, en zelfs niet dat ik dat moest hebben. En ik voelde geen grote drang om een en ander uit te zoeken.

Maar toen besloten we een kind te krijgen, en dat was een ander verhaal dat een ander verhaal noodzakelijk maakte.

Ongeveer een half uur na de geboorte van mijn zoon ging ik naar de wachtkamer om de verzamelde familie het goede nieuws te brengen.

‘Je zei “hij”! Dus het is een jongen?’

‘Hoe noemen jullie hem?’

‘Op wie lijkt hij?’

‘Vertel!’

Ik beantwoordde hun vragen zo snel als ik kon, en daarna ging ik in een hoekje staan en zette mijn mobieltje aan.

‘Oma,’ zei ik toen er werd opgenomen. ‘We hebben een kind.’

De enige telefoon in haar huis staat in de keuken. Ze nam na één keer overgaan op, wat betekende dat ze aan de keukentafel op mijn telefoontje had zitten wachten. Het was even na middernacht.

Had ze kortingsbonnen zitten uitknippen? Kip met worteltjes klaargemaakt om in te vriezen als toekomstige maaltijd voor iemand anders? Ik had haar nog nooit zien of horen huilen, maar in haar stem klonken tranen door toen ze vroeg: 'Hoeveel weegt hij?'

Een paar dagen na onze thuiskomst uit het ziekenhuis stuurde ik een brief naar een vriend met een foto van mijn zoon en een paar eerste indrukken van het vaderschap. Hij reageerde kortweg met het zinnetje 'Je staat voor een nieuw begin.' Het was de perfecte reactie, want zo voelde het ook. We konden onze verhalen herschrijven en ze verbeteren, aanschouwelijker of ambitieuzer maken. Of we konden ervoor kiezen om andere verhalen te schrijven. De wereld zelf had een nieuwe kans gekregen.

Dieren eten

De eerste drang die mijn kind zonder besef of rede voelde, was om te eten. Een paar seconden na de geboorte lag hij aan de borst. Ik keek in volstrekte verbazing toe. Zonder uitleg of ervaring wist hij wat hij moest doen. Miljoenen jaren evolutie hadden die kennis bij hem ingeprint, net als de codes voor het kloppen van zijn kleine hartje en het samentrekken en ontspannen van zijn nog maar net droge longen.

Mijn verbazing kende geen grenzen, maar overbrugde wel de grens met andere generaties. Ik zag de jaarringen van mijn stamboom: mijn ouders die toekeken hoe ik dronk, mijn oma die toekeek hoe mijn moeder dronk, mijn overgrootouders die toekeken hoe mijn oma... Hij dronk zoals de kinderen van de holenmens hadden gedronken.

Op het moment dat het leven van mijn zoon begon en ik aan dit boek begon, leek het alsof bijna alles wat hij deed om eten draaide. Hij dronk of sliep na het drinken, of hij werd onrustig in afwachting van het drinken, of hij spugde de melk uit die hij

had gedronken. Nu dit boek bijna voltooid is, kan hij behoorlijk ingewikkelde gesprekken voeren en steeds vaker gaat het voedsel dat hij eet tegelijk met verhalen die wij hem vertellen naar binnen. Mijn kind eten geven is anders dan zelf eten: het is belangrijker. Het is belangrijk omdat voedsel belangrijk is (zijn fysieke gezondheid is belangrijk, het plezier van het eten is belangrijk) en omdat de verhalen die vergezeld gaan met het eten belangrijk zijn. Deze verhalen scheppen een band tussen ons en onze familie, en ze scheppen een band tussen onze familie en anderen. Verhalen over eten zijn verhalen over ons – ons verleden en onze normen en waarden. Door de joodse tradities van mijn familie leerde ik dat voedsel twee parallelle doelen dient: je houdt er je lichaam én je herinneringen mee in stand. Eten en het vertellen van verhalen zijn onafscheidelijk – zout water staat ook voor tranen; honing smaakt niet alleen zoet, hij doet ons denken aan zoetheid; matse is het brood van ons lijden.

Er zijn duizenden eetbare dingen op aarde en het is nog niet zo simpel om te verklaren waarom we daar maar een relatief klein deel van eten. We moeten uitleggen dat de peterselie op ons bord daar voor de sier ligt, dat pasta geen ‘ontbijt’ is, waarom we wel vleugeltjes en geen ogen eten, wel koeien en geen honden. Verhalen leggen beschrijvingen vast en ze leggen regels vast.

Ik ben in mijn leven vaak vergeten dat ik verhalen over voedsel te vertellen heb. Ik at gewoon wat voorhanden of lekker was, wat natuurlijk, verstandig of gezond leek – wat viel er verder over te melden? Maar het soort ouderschap dat ik voor ogen had, gruwet van zulke vergeetachtigheid.

Dit verhaal is niet begonnen als een boek. Ik wilde gewoon weten – voor mezelf en mijn gezin – wat vlees is. Ik wilde het zo concreet en veelomvattend mogelijk weten. Waar komt het vandaan? Hoe wordt het geproduceerd? Hoe worden dieren behandeld, en in welke mate doet dat ertoe? Wat zijn de economische, maatschappelijke en milieueffecten van het eten van vlees? Hoewel dit als een persoonlijke speurtocht begon, is het dat niet lang geble-

ven. Door mijn inspanningen als ouder kwam ik oog in oog te staan met feiten die ik als burger niet kon negeren en als schrijver niet voor mezelf kon houden. Maar geconfronteerd worden met die feiten en er verantwoord over schrijven zijn twee verschillende dingen.

Ik wilde deze onderwerpen overzichtelijk in kaart brengen. Dus hoewel ruim negenennegentig procent van al het vlees en de vis die in Amerika wordt gegeten uit de 'bio-industrie' afkomstig is – en ik het grootste deel van dit boek zal wijden aan de uitleg van wat dat inhoudt en waarom dat belangrijk is – vormt de resterende één procent ook een belangrijk onderdeel van dit verhaal. Het onevenredig grote deel van dit boek dat gaat over de beschrijving van diervriendelijk geleide familiebedrijven weerspiegelt hoe belangrijk en tegelijk onbelangrijk ze in mijn ogen zijn: ze bevestigen de regel.

Als ik heel eerlijk ben (en met het risico dat ik al op pagina 21 mijn geloofwaardigheid verlies), ging ik er voordat ik met mijn onderzoekswerk begon van uit dat ik wist wat mijn bevindingen zouden zijn – niet tot in detail, maar in grote lijnen. Anderen gingen uit van dezelfde vooronderstelling. Bijna altijd als ik vertelde dat ik bezig was met een boek over 'het eten van dieren', dacht men zelfs zonder mijn visie te kennen dat het een pleidooi voor een vegetarische levenswijze was. Een veelzeggende reactie, die niet alleen suggereert dat een grondig onderzoek naar de vlees- en visproductie zou leiden tot het afwijzen van het eten van vlees, maar dat de meeste mensen al weten dat dat vaak het gevolg is. (Wat dacht u toen u de titel van dit boek zag?)

Ik ging er ook van uit dat mijn boek over het eten van dieren een pleidooi voor een vegetarische levenswijze zou worden. Dat is niet zo. Een warm pleidooi voor vegetarisme is nooit overbodig, maar dat is dit boek niet.

De productie van vlees en vis is een enorm gecompliceerd onderwerp. Geen twee dieren, diersoorten, boerderijen, boeren of consumenten zijn hetzelfde. Afgezien van de berg research – lezen,

interviewen, met eigen ogen zien – die zelfs al voordat ik me serieus met de zaak ging bezighouden noodzakelijk was, moest ik mezelf de vraag stellen of het wel mogelijk was om iets samenhangends en nuttigs te schrijven over een praktijk die zoveel kanten heeft. Misschien bestaat er wel geen ‘vlees’ en heb je in plaats daarvan dát dier, grootgebracht op die boerderij, geslacht in dát slachthuis, op die manier verkocht en door die persoon opgegeten – en dan steeds weer zo anders dan de andere dat je ze niet als de stukjes van een legpuzzel in elkaar kunt passen.

Het eten van dieren is net zo’n onderwerp als abortus, waarbij het onmogelijk is om met absolute zekerheid te weten of je de belangrijkste details kent (wanneer is een foetus een mens en geen potentiële mens meer? Hoe voelt iets nou écht voor een dier?); en dat iemand zo’n onbehaaglijk gevoel bezorgt dat het vaak leidt tot een afwerende of agressieve reactie. Het is een onaangename en amorfe mengelmoes, erger dan een beerput. Elke vraag roept een volgende op, en je belandt al snel in een situatie waarin je veel extremere standpunten verdedigt dan die waarin je echt gelooft of waaraan je je houdt. Of nog erger, je vindt geen enkel standpunt dat het waard is om te verdedigen of om je aan te houden.

Daarnaast moet je onderscheid proberen te maken tussen hoe iets gevoelsmatig is en hoe het echt is. Heel vaak zijn argumenten over het wel of niet eten van dieren geen echte argumenten, maar uitingen van iemands smaak. En als er sprake is van feiten – we eten zoveel varkensvlees; er zijn zoveel mangrovemoerassen vernietigd om plaats te maken voor hydrocultuur; zo wordt een koe gedood – volgt de vraag wat we ermee moeten. Moeten ze ethisch verantwoord zijn? Maatschappelijk? Juridisch? Of dienen ze slechts ter informatie en mag elke consument afzonderlijk uitmaken wat hij naar binnen werkt?

Dit boek is het resultaat van een enorme hoeveelheid research, en hoewel ik zo integer mogelijk te werk ben gegaan – ik heb gebruik gemaakt van de meest behoudende cijfers die ik kon vinden (bijna altijd afkomstig van de overheid en verwante weten-

schappelijke bronnen) en ik heb ze allemaal door twee buitenstaanders op hun juistheid laten controleren – zie ik het als een verhaal. Er zijn genoeg gegevens te vinden, maar ze zijn vaak oppervlakkig en rekbaar. Feiten zijn belangrijk, maar op zichzelf hebben ze geen betekenis, zeker niet als ze beïnvloed worden door taalkundige keuzes. Waar staat een precieze meting van de pijnreactie van een kip voor? Staat die voor pijn? Wat is pijn? Hoeveel we ook ontdekken over de fysiologie van pijn – hoe lang hij aanhoudt, de reacties die hij oproept enzovoort – niets van dit alles leidt tot iets concreets. (Dat geldt zelfs voor ons mensen: jij stoot je teen, ik stoot mijn teen. Er is geen methode om te meten wiens teen het meeste pijn doet. Er is heel wat voor nodig om mij ervan te overtuigen dat jouw pijn ook maar in de verste verte voelt als mijn pijn, of dat het wel echt pijn doet.) Maar als je feiten in een verhaal plaatst, een verhaal over mededogen of overheersing, of misschien wel allebei – als je ze plaatst in een verhaal over de wereld waarin wij leven, wie we zijn en hoe we willen zijn, dán kun je een zinnige discussie voeren over het eten van dieren.

We bestaan uit verhalen. Ik moet denken aan de zaterdagmiddagen aan de keukentafel van mijn oma, wij met z'n tweetjes – roggebrood in de gloeiende broodrooster, een zoemende koelkast die geheel schuilging achter familiekiekjes. Bij een kapje roggebrood en een glas cola vertelde ze over haar ontsnapping uit Europa, de dingen die ze gedwongen was om te eten en de dingen die ze vertikte te eten. Het was het verhaal van haar leven. 'Goed luisteren,' drukte ze me op het hart, en dan wist ik dat er een belangrijke levensles werd overgedragen, hoewel ik als kind nog niet wist wat die les was.

Dat weet ik nu wel. En hoewel de achtergronden totaal verschillend waren, probeer ik en zal ik blijven proberen om haar lessen over te dragen op mijn zoon. Dit boek is mijn meest serieuze poging daartoe. Ik begin met grote aarzeling, want er staat zoveel op het spel. Even afgezien van de meer dan tien miljard dieren die in Amerika jaarlijks voor de voedselproductie worden geslacht,

en afgezien van het milieu, de betrokken werknemers en er direct aan gerelateerde zaken als de honger in de wereld, griepemiddeleeuwen en biodiversiteit, gaat het om de vraag wat we van onszelf en elkaar vinden. We zijn niet alleen de vertellers van onze verhalen, we zijn de verhalen zelf. Als mijn vrouw en ik ons kind vegetarisch opvoeden, zal hij nooit het belangrijkste gerecht van mijn oma eten, zal hij nooit dat unieke en grootste blijk van haar liefde ontvangen, zal hij haar misschien nooit als de Beste Kok ter Wereld beschouwen. Haar oerverhaal, het oerverhaal van onze familie, zal moeten worden veranderd.

Het eerste wat mijn oma zei toen ze mijn zoon voor het eerst zag, was 'mijn wraak'. Van de talloze dingen die ze had kunnen zeggen, koos ze dit, of werd dat voor haar gekozen.

Luister eens:

'We waren niet rijk, maar we hadden altijd genoeg. Op donderdag bakten we brood, challa en broodjes voor de hele week. Op vrijdag kregen we pannenkoeken. Op sabbat aten we altijd kip en soep met noedels. Je ging naar de slager en vroeg om iets meer vet. Het vetste stuk was het beste. Anders dan nu. Koelkasten bestonden nog niet, maar we hadden wel melk en kaas. We hadden niet alle soorten groente, maar we hadden genoeg. Wat jullie hier allemaal hebben en vanzelfsprekend vinden... Maar we waren gelukkig. We wisten niet beter. En de dingen die we hadden, vonden we ook vanzelfsprekend.

Toen werd alles anders. Tijdens de oorlog was het een hel, en ik had niets. Ik moest bij mijn familie weg. Ik was voortdurend op de vlucht, dag en nacht, want de Duitsers zaten me op de hielen. Als je stilhield, was je er geweest. Er was nooit genoeg te eten. Ik werd zwakker en zwakker door het gebrek aan eten, en dan bedoel ik niet alleen dat ik vel over been was. Mijn hele lijf zat vol zweren. Bewegen werd steeds pijnlijker. Ik at zonder bezwaar uit vuilnis-

bakken. Ik at wat andere mensen weggooiden. Als je initiatief nam, kon je overleven. Ik pakte wat ik kon pakken. Ik at dingen die jij niet hoeft te weten.

Zelfs als alles uitzichtloos leek, ontmoette ik nog goede mensen. Iemand liet me zien hoe je de pijpen van je broek moest dichtbinden zodat je er de aardappels in kon verstoppen die je had kunnen stelen. Ik heb zo kilometers gelopen, want je wist nooit wanneer je weer geluk zou hebben. Op een keer gaf iemand me een beetje rijst, en na twee dagen lopen kwam ik op een markt waar ik die rijst ruilde voor een stuk zeep, en op een andere markt ruilde ik die zeep weer voor wat bonen. Je moest geluk hebben en op je intuïtie vertrouwen.

Tegen het eind was het het ergst. Veel mensen stierven vlak voor het einde, en ik wist nooit of ik de volgende dag zou halen. Een boer, een Rus, God zegene hem, zag hoe ik eraan toe was. Hij ging zijn huis binnen en kwam naar buiten met een stuk vlees voor me.'

'Hij redde je leven.'

'Ik heb het niet opgegeten.'

'Niet?'

'Het was varkensvlees. Ik at geen varkensvlees.'

'Waarom niet?'

'Hoezo, "waarom niet?"'

'Omdat het niet koosjer was?'

'Natuurlijk.'

'Zelfs niet om te overleven?'

'Als niets er meer toe doet, is er niets meer om voor te leven.'